

Dla wyjaśnienia podstawy prezentowanych tu opinii autorka recenzji przypomina, że nie miała ambicji robienia korekty 1053 stron druku omawianego katalogu, a przytoczone niektóre szczegółowe przykłady mają za zadanie ilustrować tylko pewne ogólniejsze problemy. Natomiast dająca się zauważyć ilościowa przewaga uwag dotyczących książki drukowanej nad rękopisami wynika z zainteresowań piszącej te słowa.

Maria Cubrzyńska-Leonarczyk

Jacek Puchalski, *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947. Studium bibliologiczne*. Warszawa: Wydaw. Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 2007, 333 ss. (Nauka, Dydaktyka, Praktyka T. 90) ISBN 978-83-89316-77-6

Badania nad historią bibliotek w Polsce mają w polskiej bibliologii długą tradycję, ugruntowane w niej miejsce i znaczący dorobek. Dość dobrze określone zostały też podstawy metodologiczne takich badań, ich problematyka i podstawa źródłowa. Stosunkowo rzadka jest natomiast refleksja źródłoznawcza, ograniczająca się głównie do typologii i charakterystyki wybranych kategorii źródeł pod kątem ich przydatności do badań bibliologicznych. W polskim piśmiennictwie w szczególności brakuje pracy syntetyzującej problematykę i dotychczasowy dorobek źródłoznawstwa bibliologicznego, zarówno z perspektywy teorii, jak i praktyki badawczej bibliologii.

Źródłoznawcza praca Puchalskiego stara się, choć w części, wypełnić tę lukę. Autor podjął nowatorską i ambitną próbę analizy całokształtu problematyki źródłoznawczej dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947. Konkretnym zadaniem badawczym, jakie sobie postawił, było „zapropozowanie i przetestowanie oryginalnego modelu wykorzystania źródeł bibliologicznych – na przykładzie materiałów źródłowych do dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947 – przydatnego także dla innych badań księgoznawczych” (s. 19).

W pracy Puchalskiego można wyróżnić trzy, umownie określone, części:

- część teoretyczną, obejmującą problematykę źródłoznawstwa historycznego i bibliologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem systematyki źródeł, oraz zawierającą propozycję autorskiej typologii źródeł do dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947,
- część problemowo-badawczą, w której określona została problematyka badawcza historiografii bibliotek w Polsce pierwszej połowy XX w. oraz podstawa źródłowa badań,
- część źródłoznawczą, która zawiera charakterystykę i krytykę źródeł do dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947.

W części teoretycznej pracy¹ autor dokonał krytycznego przeglądu dotychczasowego dorobku bibliologii polskiej i obcej w zakresie źródeł do historii bibliotek, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji i klasyfikacji źródłoznawczych. W konkluzji stwierdził,

¹ Rozdz. I *Problematyka źródłoznawcza dziejów bibliotek w piśmiennictwie*, s. 27–71 oraz rozdz. III *Propozycja typologii źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947*, s. 95–104.

że – zwłaszcza w polskiej literaturze przedmiotu – brakuje odrębnych klasyfikacji tego rodzaju źródeł, które zwykle ujmowane są tylko w ramach ogólnych typologii źródeł bibliologicznych. W związku z tym przedstawił własną typologię źródeł do dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947, wskazując na jej oryginalność w zestawieniu z innymi podziałami źródłoznawczymi.

Jako podstawę podziału źródeł Puchalski przyjął wytwórcę źródła, wyróżniając: (1) źródła instytucjonalne (wytwarzane przez instytucje) oraz (2) źródła nieinstytucjonalne (wytwarzane poza instytucjami, np. spuścizny prywatne). W obrębie źródeł instytucjonalnych wyróżnił trzy kategorie: (1.1) źródła wytwarzane przez instytucje nadrzędne wobec bibliotek, (1.2) źródła wytwarzane przez same biblioteki oraz (1.3) źródła wytwarzane przez instytucje i organizacje związane z bibliotekami relacją równorzędności. Wyróżnione typy źródeł zostały z kolei podzielone według sposobów ich wykonania na: (1) źródła pisane (aktowe i opisowe, rękopiśmienne i drukowane), (2) źródła pośrednie między pisanymi i niepisanymi oraz (3) źródła niepisane.

Typologia ta posłużyła autorowi do wyodrębnienia rodzajów źródeł do dziejów bibliotek w Polsce w omawianym okresie, które zostały – w dalszej części pracy – poddane analizie źródłoznawczej.

W części problemowo-badawczej² autor określił pola badań historii bibliotek z lat 1918–1947, wskazał na niektóre zadania badawcze w tym obszarze oraz – przede wszystkim – scharakteryzował strukturę podstawy źródłowej. Źródła podzielił na następujące kategorie: zachowane zbiory i ich fragmenty, lokale i wyposażenie biblioteczne; dokumentacja biblioteczna; archiwalia; źródła drukowane. Zwrócił zarazem uwagę na specyfikę źródeł wytworzonych w tym okresie oraz na uwarunkowania mające wpływ na stan ich zachowania i użyteczność. W podsumowaniu stwierdził, że omawiany zasób źródeł charakteryzuje się masowością, dużym rozproszeniem, fragmentarycznością i nierówną wartością naukową.

Najbardziej obszerna, źródłoznawcza, część pracy, obejmująca trzy rozdziały, poświęcona została charakterystyce i krytyce źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947. Oddzielnej analizie poddane zostały źródła do badań nad dziejami poszczególnych bibliotek, tzw. źródła indywidualne³ oraz źródła o charakterze statystycznym⁴.

W przypadku charakterystyki źródeł indywidualnych autor wyodrębnił – zgodnie z przyjętą typologią – rodzaje źródeł do dziejów bibliotek w Polsce w omawianym okresie oraz poddał je analizie z punktu widzenia ich zawartości informacyjnej, wartości i użyteczności źródłowej, a także stopnia wykorzystania w literaturze przedmiotu. Sformułował przy tym wiele wniosków dotyczących struktury zasobu źródłowego oraz oceny wiarygodności poszczególnych rodzajów źródeł. Wskazał też na możliwości wykorzystania wybranych źródeł do realizacji konkretnych zadań badawczych.

W przypadku źródeł statystycznych Puchalski dokonał oceny ich przydatności i wiarygodności w badaniach nad historią bibliotek w latach 1918–1947 z punktu widzenia

² Rozdz. II *Problematyka badawcza dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947, a podstawa źródłowa badań*, s. 72–94.

³ Rozdz. IV *Indywidualne źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947. Charakterystyka na podstawie zaproponowanej typologii*, s. 105–179.

⁴ Rozdz. V *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947 opisujące zjawiska w skali masowej*, s. 180–228.

kryteriów formalnych (m.in. celowości, adekwatności i reprezentatywności obserwacji) oraz kryteriów treściowych (zgodności treści źródła statystycznego z historycznym zjawiskiem masowym). Często występujące w badaniach bibliologicznych statystyczne źródła wtórne (np. dane liczbowe dotyczące bibliotek, wytworzone na podstawie niejednorodnych źródeł pierwotnych) oraz źródła niewłaściwe (liczne pozostałości rzeczowe zjawiska wcześniej nieudokumentowanego), obciążone błędami i przekłamaniami, skłaniają do szczególnie ostrożnego wykorzystywania źródeł ilościowych do badań nad historią bibliotek.

W ostatnim rozdziale pracy⁵ autor dokonał zewnętrznej i wewnętrznej krytyki źródeł do historii bibliotek w Polsce w omawianym okresie. W ramach krytyki zewnętrznej uwzględnił kryterium pochodzenia źródła (czas, miejsce, a zwłaszcza autorstwo) oraz autentyczności źródła. W procesie wewnętrznej krytyki źródeł omówił problemy związane z interpretacją źródeł oraz ich wiarygodnością i użytecznością naukową. W tym kontekście przedstawił swoistą metodykę postępowania ze źródłami do tego okresu, która uwzględnia specyfikę źródeł, wynikającą przede wszystkim z miejsca i czasu ich wytworzenia oraz stanu zachowania. Określił też zakres niezbędnych kompetencji badacza w zakresie znajomości problematyki bibliotekarstwa pierwszej połowy XX w., w tym zwłaszcza specyfiki działalności bibliotecznej, podstaw prawnych i organizacyjnych funkcjonowania bibliotek, instytucjonalnego i społecznego otoczenia bibliotek itp.

Praca została oparta na bardzo szerokiej i zróżnicowanej podstawie źródłowej. Wyrazem tego jest zastosowanie 1400 przypisów (umieszczonych na końcu każdego rozdziału, w sumie na 74 stronach) oraz obszerna, selektywna bibliografia (w podziale na źródła niepublikowane, źródła drukowane i opracowania), obejmująca 81 zespołów archiwalnych i 1057 pozycji bibliograficznych, łącznie na 39 stronach. Aparat naukowy liczy zatem ponad 120 stron (razem z indeksem nazwisk) i stanowi ważną część pracy.

Puchalski zidentyfikował, scharakteryzował i poddał krytyce obszerny i zróżnicowany zasób źródeł przydatnych do badań nad dziejami bibliotek w Polsce od roku 1918 do 1947. Analizą źródłoznawczą, w określonych ramach typologicznych i według przyjętych kryteriów, objęte zostały m.in. takie źródła bibliologiczne, jak: dokumentacja biblioteczna (m.in. statuty, regulaminy, instrukcje służbowe, przepisy, wzory druków, akta personalne, inwentarze, katalogi i kartoteki biblioteczne, księgi akcesyjne, ewidencje czytelników, dokumentacja finansowa, materiałowa itp.), korespondencja urzędowa i inne), akty normatywne (ustawy, rozporządzenia, zarządzenia, okólniki, wytyczne itp.), dokumentacja nadzoru i kontroli (raporty z wizytacji, inspekcji, zalecenia itp.), sprawozdania, kroniki, informatory, komunikaty, wywiady, zachowane zbiory biblioteczne i ich fragmenty, znaki własnościowe, inskrypcje, fotografie, rysunki, plany, filmy, dokumentacja mechaniczna, pozostałości materialne (budynki, lokale, wyposażenie), spuścizny prywatne, źródła literackie (korespondencja prywatna, pamiętniki, wspomnienia, dzienniki, utwory literackie), źródła statystyczne (statystyka biblioteczna, wykazy bibliotek itp.), wreszcie literatura bibliologiczna i niebibliologiczna.

Sposób operowania zasobem źródeł, dotyczącym historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947, jest zróżnicowany, podyktowany przede wszystkim celami badawczymi oraz źródłoznawczym charakterem pracy. Materiał źródłowy stanowi dla Puchalskiego przede

⁵ Rozdz. VI *Krytyka źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947*, s. 229–279.

wszystkim przedmiot analize źródłoznawczej, stąd sposób jego selekcji, porządkowania, prezentacji i analize wyznaczony jest przez kryteria źródłoznawcze, a nie historyczne (opisowe). Prymat badawczy ma zatem analiza źródeł i ich cech, a nie faktów i procesów historycznych (bibliologicznych), co znalazło odzwierciedlenie w strukturze pracy. Autor nie systematyzuje więc analizowanego zasobu źródłowego według chronologii dziejów bibliotek polskich (np. okres międzywojenny, wojny i okupacji oraz powojenny), określonych problemów badawczych (np. skutki wojny i okupacji dla bibliotek polskich) czy też procesów historycznych (np. stalinizm w bibliotekarstwie polskim). Nie rekonstruuje też wprost stanu badań w zakresie określonych zagadnień. Problematykę badawczą dziejów bibliotek w Polsce w latach 1918–1947 kreśli zresztą dość ogólnie, głównie z perspektywy biblioteki jako instytucji⁶, w mniejszym stopniu identyfikując (jako przedmiot badań) procesy zachodzące w polskim bibliotekarstwie w tym okresie, czy też wskazując na społeczne funkcje bibliotek. Do wielu szczegółowo określonych zjawisk i zdarzeń odwołuje się jednak – w świetle treści źródeł – wielokrotnie, zarówno w tekście głównym, jak i w przypisach. Przypisy należy zresztą traktować jako integralną część tekstu, ponieważ ich funkcja wykracza daleko poza odwołanie się do cytowanego źródła. Liczne z nich zawierają rozbudowane komentarze dotyczące problematyki, treści i cech formalnych dokumentów, przytaczają szczegółowe dane źródłowe oraz informacje faktograficzne, zestawiają przykłady źródeł o podobnych cechach i tematyce, przywołują literaturę przedmiotu, weryfikują dotychczasowe ustalenia itp.

Trzeba podkreślić, że obszerny – ujęty w przypisach i bibliografii – zasób źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947 stanowi tylko egzemplifikację i konkretyzację źródłową omawianych w tekście problemów i zagadnień źródłoznawczych. Bardzo często autor zaznacza, że odwołuje się tylko do przykładowych, ilustratywnie dobranych źródeł. A ponieważ źródła te są dobierane głównie ze względu na określone kryterium źródłoznawcze (głównie formalne, zob. propozycja typologii), może to sprawiać wrażenie rozproszenia źródeł pod względem innych, przydatnych w badaniach bibliologicznych cech, np. przedmiotu opisu, problematyki badawczej, chronologii historycznej itp. Dlatego należy wyrazić żal, że praca nie została zaopatrzona w indeks przedmiotowy.

Książka Puchalskiego nie będzie stanowić zatem łatwego narzędzia w pracy bibliologa czy historyka bibliotek. Jej wartość dla badacza zajmującego się bibliotekarstwem polskim pierwszej połowy XX w. jest jednak bardzo duża, zarówno ze względów warsztatowych (metodyka postępowania ze źródłami), jak i źródłowych (poznawczych i informacyjnych).

Odnosi się to zwłaszcza do identyfikacji, charakterystyki i krytyki źródeł bibliologicznych dotyczących okresu międzywojennego (1918–1939) oraz okresu drugiej wojny światowej (1939–1945). Rozpoczęte przed 16 laty, przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Sztuki (MKiSz), szeroko zakrojone badania nad rejestracją strat i szkód bibliotek polskich w okresie drugiej wojny światowej nie tylko bowiem przyniosły wiele istotnych ustaleń

⁶ Do szczegółowych problemów badawczych w zakresie historii bibliotek z lat 1918–1947 autor zalicza: działalność organów centralnych kształtujących ogólną politykę biblioteczną, działalność organów zwierzchnich i właścicieli bibliotek, organizację i zarządzanie w bibliotekach, personel, określone funkcje biblioteczne, gospodarkę rzeczową i finansową, społeczne otoczenie bibliotek oraz teorię i metodologię bibliotekarstwa (s. 73).

dotyczących losów bibliotek polskich w tym okresie, ale pozwoliły też na zgromadzenie obszernego, rozproszonego i mało dotąd znanego materiału źródłowego i zebranie wielu uwag, wniosków oraz doświadczeń natury źródłoznawczej i metodologicznej. Co istotne, badania te umożliwiły również znaczące poszerzenie i weryfikację dotychczasowej wiedzy w odniesieniu do stanu i działalności bibliotek polskich w okresie międzywojennym, a zwłaszcza u jego końca (np. skorygowanie liczby bibliotek w Polsce i stanu ich zbiorów w 1939 r.). Archiwalny zasób źródłowy dotyczący historii bibliotek w latach 1918–1945, który wykorzystał w swej analizie źródłoznawczej Puchalski, oparty głównie na zbiorach instytucji warszawskich, należy ocenić jako obszerny, zróżnicowany, a przede wszystkim reprezentatywny z punktu widzenia przyjętych kryteriów badawczych. Autor wykorzystał bowiem m.in. duży zbiór akt Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, który potraktował jako „modelowy zespół dokumentacji bibliotecznej” z lat 1918–1939, oraz dokumentację Biura Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą MKiSz, wytworzoną w toku ogólnopolskich badań, prowadzonych od 1992 do 2000 r. nad skutkami wojny i okupacji dla bibliotek na ziemiach polskich. Sama kartoteka źródeł archiwalnych Biura obejmuje ok. 300 zespołów, przede wszystkim na temat bibliotek II Rzeczypospolitej. Imponujący jest też zasób wykorzystanych przez autora źródeł drukowanych, liczący ok. 400 pozycji. Niemal kompletna jest najnowsza literatura przedmiotu dotycząca lat 1918–1945, w bibliografii brakuje jedynie pojedynczych opracowań⁷.

Uwzględnienie w pracy kolejnego okresu w dziejach bibliotek polskich (lata 1944/45–1947) budzi natomiast pewne wątpliwości, głównie ze względu na sposób uzasadnienia górnej granicy zasięgu chronologicznego oraz nazbyt selektywne potraktowanie zasobu scharakteryzowanych źródeł odnoszących się do tego okresu. Trudno bowiem uznać zakończenie w 1947 r. urzędowej rejestracji strat i szkód bibliotecznych poniesionych podczas wojny i okupacji za istotne kryterium w periodyzacji dziejów bibliotek polskich w XX w. Skądinąd, okres obejmujący lata 1944/45–1947/48 bywa zasadnie wyodrębniany jako pierwszy etap w powojennej historii bibliotekarstwa polskiego, w którym – pomimo nowych realiów ustrojowych – doszło do jego częściowej odbudowy (m.in. w zakresie podstaw prawno-organizacyjnych i instytucjonalnych), opartej na wzorcach, doświadczeniach i kadrze przedwojennej. Okres ten zakończył się, wraz z nasilaniem się w Polsce stalinizmu, w połowie 1948 r. Można natomiast uznać źródłoznawczą rację autora, który w ten sposób poszerzył i zróżnicował zasób źródeł poddanych analizie (zwłaszcza w aspekcie wiarygodności) o szczególną kategorię źródeł urzędowych, wytworzonych i wywołanych w toku powojennej rejestracji strat i szkód bibliotecznych.

Zawężenie problematyki dotyczącej historii bibliotek polskich w latach 1945–1947, w głównej mierze, do kwestii szacowania wojennych i okupacyjnych strat bibliotek polskich ograniczyło wydatnie materiał źródłowy, który stanowił podstawę prowadzonej analizy. Wyrazem tego jest niewielka liczba pozycji dotyczących okresu powojennego wykazana w bibliografii (np. 35 źródeł drukowanych na 406 ogółem, ok. 50 opracowań na 653 ogółem). Z wyjątkiem dokumentacji dotyczącej strat bibliotecznych, autor nie wy-

⁷ Np. Zdzisław BIELEŃ, *Miejska Biblioteka Publiczna w Lublinie w latach 1939–1948*, Bibliotekarz Lubelski 2001, s. 3–25; Marek SROKA, *The destruction of Jewish libraries and archives in Cracow during World War II*, *Libraries and Culture* 2003, s. 147–165.

korzystał w swej analizie źródłoznawczej akt Wydziału Bibliotek i Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Ministerstwie Oświaty, organów zarządzających polskimi bibliotekami w latach 1945–1951⁸ oraz większości źródeł o charakterze normatywnym (akty prawne) i opisowym (np. sprawozdania), wytworzonych w tym okresie (w części drukowanych⁹). W bibliografii pominął też niektóre opracowania dotyczące historii bibliotek w Polsce w latach 1944–1947, wydane w ostatnich latach¹⁰.

Trzeba jednak stwierdzić, że ograniczenia te nie wpłynęły w istotny sposób na źródłoznawcze cele pracy (oparte na egzemplifikacji źródłowej, a nie ich pełnym zasobie), choć np. dokumentacja urzędowa z lat powojennych może stanowić równie ciekawy materiał do analizy źródłoznawczej (zwłaszcza w aspekcie krytyki), co źródła urzędowe wytworzone przez instytucje nadrzędne wobec bibliotek w okresie międzywojennym.

Model analizy źródeł bibliologicznych (identyfikacja typologiczna, charakterystyka i krytyka), który przedstawił Puchalski na podstawie własnej typologii źródeł, można uznać za uniwersalny w zakresie dziejów bibliotek w Polsce XIX i XX wieku. Szczególnie przydatne okazało się wyodrębnienie źródeł instytucjonalnych oraz ich podział ze względu na relacje nadrzędności i równorzędności między bibliotekami a innymi instytucjami będącymi wytwórcami źródeł. Dobrze odzwierciedla to specyfikę działalności bibliotek w XX w., w większości zinstytucjonalizowanych, nieautonomicznych, a zarazem powszechnych, uwikłanych w rozmaite relacje z innymi podmiotami w swoim otoczeniu. Oryginalne na gruncie historiografii ogólnej jest wyodrębnienie kategorii źródeł pośrednich między pisanymi i niepisanymi, które można uznać za źródła typowo bibliologiczne. Stanowią je m.in. pozostałości po zamkniętych kolekcjach bibliotecznych, zachowane w całości i we fragmentach, postać materialna książki, jej części i cechy wydawnicze, a także znaki własnościowe, w tym zwłaszcza ekslibrisy¹¹. Ważne jest też typologiczne odróżnienie źródeł aktowych (wytwarzanych w toku bieżącej działalności, np. dokumentacja biblioteczna i korespondencja urzędowa) od źródeł opisowych (narracyjnych, opowiadających, np. sprawozdania, kroniki, informatory, pamiętniki itp.), choć w praktyce badawczej – zwłaszcza w przypadku niektórych instytucjonalnych źródeł rękopiśmien-

⁸ Archiwum Akt Nowych, zespół akt Ministerstwa Oświaty w Warszawie 1945[1944]–1966, sygn. 6711–7253.

⁹ M.in. w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty i czasopismach fachowych.

¹⁰ Przykładowo: Zdzisław BIELEŃ, *Powojenne losy Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego (do połączenia z Miejską Biblioteką Publiczną w 1948 r.)*, Bibliotekarz Lubelski 2005, s. 7–25; Urszula FRANAS-MIROWSKA, *Stan i organizacja powojennego bibliotekarstwa naukowego w latach 1944–1949*, Kieleckie Studia Bibliologiczne 2001 T. 6, s. 27–48; Piotr LECHOWSKI, *Likwidacja skutków II wojny światowej w polityce bibliotecznej PRL (1945–1950)* [w:] Maria KOCÓJOWA (red.), *Biblioteka i informacja w komunikowaniu*, Kraków: Wydaw. UJ 2000, s. 210–216; Ryszard NOWICKI, *Księgozbiór Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1949*, Universitas Gedanensis 2005 nr 1, s. 91–103; Marek SROKA, „Soldiers of the cultural revolution”: *The stalinization of libraries and librarianship in Poland 1945–1953*, Library History 2000 Vol. 16, s. 105–125 i inne.

¹¹ Ekslibrisy, które zwykle łączą znak graficzny z pismem, mają charakter synkretyczny (zespólny) i tak też rozumie cechę pośredniości pomiędzy źródłami pisanymi i niepisanymi Puchalski. W tradycji bibliotekarskiej ekslibrisy należą do źródeł ikonograficznych, które autor zaliczył do niepisanych.

nych – granica ta może okazać się nieostra¹². Autor dokonał też dodatkowego podziału źródeł (nieuwzględnionego w proponowanej typologii, a znajdującego odzwierciedlenie w strukturze pracy) na źródła indywidualne, tzn. opisujące zjawiska indywidualne (w tym przypadku dzieje poszczególnych bibliotek), oraz źródła statystyczne, opisujące zjawiska w skali masowej.

Kontrowersje budzić mogą niektóre rozwiązania w zakresie kompozycji wydawniczej książki. Przypisy zestawione na końcu każdego rozdziału z jednej strony utrudniają czytelnikowi bezpośredni kontakt z przywoływanym w tekście źródłem, z drugiej – ze względu na ich liczebność, obszerność i dygresyjny charakter – pozwalają na szybkie uchwycenie całej podstawy źródłowej, w tym jej struktury i odniesień problemowych, w stosunku do problematyki rozdziału. Bardziej krytycznie można się odnieść do konstrukcji spisu treści, który nie odwzorowuje pełnej struktury tekstu głównego. Uwzględnia tylko tytuły rozdziałów i podrozdziałów, podczas gdy autor strukturalizuje tekst formalnie również na poziomie podziałów kolejnych stopni. Spis treści zyskuje co prawda dzięki temu na przejrzystości, traci natomiast na wartości informacyjnej.

Oba rozwiązania, niezależnie od walorów poznawczych książki, powodują, że wnikliwy czytelnik skazany jest na częste odwoływanie się do różnych części tekstu, w czym nie pomaga, niestety, jakość formy edytorskiej książki. Trzeba wytknąć wydawcy, skądinąd bardzo zasłużonej firmie, że blok jest bardzo nietrwałe przytwierdzony do grzbietu, co powoduje, że książka szybko stać się może zbiorem częściowo luźnych kartek. Przytrafiło się to recenzentowi i nie może być usprawiedliwione tylko jego nadmierną wnikliwością, tym bardziej że nie był to przypadek odosobniony.

Pracę Puchalskiego należy uznać za cenne i oryginalne studium z zakresu źródłoznawstwa bibliologicznego oraz wartościowy warsztat pracy dla historyka bibliotek pierwszej połowy XX w. Autor, w sposób kompetentny i przekonujący, wykazał przydatność naukową i użyteczność badawczą zaproponowanego przez siebie modelu wykorzystania źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947.

W celu dopełnienia podstawy źródłowej do badań nad historią bibliotek w Polsce w latach 1918–1947 warto wskazać opracowania, które zostały wydane równoległe lub po ukazaniu się recenzowanej książki¹³.

Piotr Lechowski

¹² Przykładem jest korespondencja, która może łączyć cechy obu rodzajów źródeł oraz niektóre rodzaje sprawozdań (np. finansowe).

¹³ M.in. Piotr LECHOWSKI, *Karta z dziejów powojennego bibliotekarstwa polskiego. Wydział Bibliotek w Ministerstwie Oświaty (luty 1945–marzec 1946)*, [w:] Maria PRÓCHNICKA, Agnieszka KORYCIŃSKA-HURAS (red.), *Między przeszłością a przyszłością*, Kraków: Wydaw. UJ 2007, s. 109–118; Ryszard NOWICKI, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań: Wydaw. UAM 2006, ss. 305; Monika OLCZAK-KARDAS, *Księgozbiory bibliotek wiejskich w województwie warszawskim w latach 1918–1939*, Kielce: Wydaw. Antykwaryczne 2007, ss. 245; Jan SANDECKI, *Stefan Vrtel-Wierczyński. W kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*, Warszawa: Wydaw. SBP 2007, ss. 159, a także kilka tekstów historycznych i metodologicznych w pracy zbiorowej pod red. Dariusza KUŹMIŃY *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, Warszawa: Wydaw. SBP 2007, ss. 396.